

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० आणि ग्रंथालये

डॉ अनिल भोयर

ग्रंथपाल,

श्री गोविंदराव मुनघाटे महाविद्यालय, कुरखेडा

Mob. No. 9764578830

Email ID : abhoyar321@gmail.com

सार (Abstract):

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० आणि ग्रंथालये आपल्या शिक्षण व्यवस्थेतील त्यांचे महत्त्व अधोरेखित करतो. नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० शाळा, महाविद्यालय आणि उच्च शिक्षणाचे समान समर्थन करते. हा लेखात प्रामुख्याने ग्रंथालयाच्या वैशिष्ट्यांसह राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या प्रमुख ठळक गोष्टींवर लक्ष केंद्रित करतो. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० भारतातील शाळा, महाविद्यालये, विद्यापीठ प्रणालींच्या संदर्भात ग्रंथालयावर अत्यावश्यक सेवा म्हणून लक्ष केंद्रित करण्याचा हेतू आहे. ग्रंथालयांद्वारे दिल्या जाणाऱ्या सेवांचा अभ्यास, संशोधन, शिक्षण आणि कौशल्य विकासामध्ये सर्वात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावण्यासाठी नवीन शैक्षणिक धोरण तयार केले आहे. याचा लाभ सर्व शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांना होणार आहे. नवीन शैक्षणिक धोरणाची अंमलबजावणी शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ झाली आहे आहे.

बीज संज्ञा (Key Word):

प्रस्तावना, नवीन शैक्षणिक धोरण-२०२० चे ठळक मुद्दे, NEP २०२० चे ठळक मुद्दे, नवीन शैक्षणिक धोरण २०२० नुसार ग्रंथालये, आकर्षक शिक्षण साहित्याचा विकास, निष्कर्ष, संदर्भ सूची.

प्रस्तावना (Introduction):

मानवाला आपली पूर्ण क्षमता वापरता येण्यासाठी, सर्वांना समान संधी देऊन समाज विकसित करण्यासाठी तसेच राष्ट्रीय विकासाला चालना देण्यासाठी शिक्षण हा पाय आहे. भारताच्या सातत्यपूर्ण प्रगतीसाठी आणि आर्थिक विकास, सामाजिक न्याय आणि समानता, शास्त्रीय प्रगती, राष्ट्रीय एकात्मता आणि संसारुतीचे संस्कृतीचे जतन या क्षेत्रामध्ये वैश्विक पातळीवर नेतृत्व करण्यासाठी सर्वांना दर्जेदार शिक्षण उपलब्ध करून देणे महत्वाचे आहे. व्यक्ती, समाज देश आणि जगाच्या हितासाठी आपल्या देशातील समृद्ध प्रतिभा आणि संसाधनांचा वापर करण्याकरिता उच्च दर्जाचे सार्वभौमिक शिक्षण हा भविष्यासाठी सर्वात चांगला मार्ग आहे. पुढील दशकात जगातील सर्वात मोठी युवकांची लोकसंख्या भारतामध्ये असेल आणि त्यासर्वांना चांगल्या गुणवत्तेच्या शिक्षणाच्या संधी पुरवण्याच्या आपल्या क्षमतेवर आपल्या भारत देशाचे भवितव्य ठरेल.

भारतामध्ये २०१५ मध्ये स्वीकारलेल्या शाश्वत विकासाच्या २०३० च्या कृती कार्यक्रमाच्या उद्दिष्ट ४ (सस्टेनेबल डेव्हलपमेंट गोल) मध्ये "जागतिक शिक्षण विकास कृती कार्यक्रम" समाविष्ट असून हे उद्दिष्ट २०३० पर्यंत "सर्वांसाठी समावेशक आणि सामान गुणवत्तेचे शिक्षण सुनिश्चित करणे आणि सर्वांसाठी सर्वांसाठी निरंतर अध्ययनाच्या शिक्षणाच्या संधींना प्रोत्साहन देणे" यासाठी प्रयत्न करण्याविषयी आहे. या महत्त्वपूर्ण उद्दिष्टाकरिता

अध्ययन आणि अध्यापनाला पाठींबा देण्यासाठी संपूर्ण शिक्षण प्रणालीची नव्याने रचना करणे आवश्यक आहे म्हणजे शाश्वत विकास कृती कार्यक्रम २०३० ची सर्व महत्वाची उद्दिष्टे साध्य करता येऊ शकते.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 हे भारतातील शिक्षण मंत्रालयाने 29 जुलै 2020 रोजी मंजूर केले आहे. याची अंमलबजावणी शैक्षणिक सत्र २०२३-२४ पासून लागू होणार आहे. नवीन धोरण मागील शिक्षण धोरण, 1986 नंतर २०२० ला यात शासनाने बदल करून लागू केले आहे. हे धोरण व्यावसायिकांसह प्राथमिक शिक्षण ते उच्च शिक्षणासाठी योग्य दिशानिदेश यात दिले आहे. भारताच्या शिक्षण व्यवस्थेत परिवर्तन घडवून आणणे हे या धोरणाचे उद्दिष्ट आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 चे स्वरूप एक प्रकारचे सल्लागार आहे आणि त्याची अंमलबजावणी ठरवणे हे राज्ये, संस्था आणि शाळांवर अवलंबून आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये भारताच्या नवीन शिक्षण व्यवस्थेची दृष्टी आहे.

"राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये भारत-केंद्रित शिक्षण प्रणालीची कल्पना आहे जी सर्वांना उच्च दर्जाचे शिक्षण देऊन आपल्या राष्ट्राचे शाश्वत आणि चैतन्यमय ज्ञान समाजात परिवर्तन करण्यासाठी थेट योगदान देते.

अध्ययन आणि अध्यापनात ग्रंथालय महत्त्वाची भूमिका बजावत असते. नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात ग्रंथालये वापरकर्त्यांच्या ज्ञान आणि कौशल्यांच्या वाढीसाठी 24x7 तास त्यांच्या संसाधनांच्या प्रवेशास समर्थन देतात. ग्रंथालयाची संसाधने वाचकांच्या वापरासाठी आहेत आणि म्हणूनच मानवी जीवनासाठी अन्नाप्रमाणेच ती महत्त्वाची आहेत. आपल्या शिक्षण पद्धतीत झपाट्याने बदल घडवून आणताना, ग्रंथालय संसाधने आणि वापरकर्त्यांमध्ये तीव्र बदल झाले आहेत. आजची ग्रंथालये सर्व वयोगटातील लोकांसाठी ज्ञान आणि माहिती डिजिटल स्वरूपात संग्रहित करतात जसे की विद्यार्थी, शिक्षक, शास्त्रज्ञ, राजकारणी आणि जगभरातील समाजात परिवर्तन घडवणारे सामान्य लोक. भारताच्या नवीन शैक्षणिक धोरणानुसार ग्रंथालयांची भूमिका अनेक पटींनी वाढणार आहे.

नवीन शैक्षणिक धोरण-2020 चे ठळक मुद्दे:

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये शालेय आणि महाविद्यालयीन स्तरावरील शिक्षणाचे समर्थन केले आहे. या संशोधन लेखात राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मधील ठळक मुद्दे आणि आपल्या शिक्षण प्रणालीवरील प्रभाव यावर लक्ष केंद्रित करतो. मोठ्या डेटाचा उदय, मशीन लर्निंग आणि आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स इत्यादी वैज्ञानिक आणि तांत्रिक प्रगतीसह ज्ञान वाढत आहे, त्यामुळे भारताला विकसित देश तसेच जगातील सर्वात मोठी अर्थव्यवस्था बनवण्यासाठी कुशल मनुष्यबळाची आवश्यकता असेल.

ग्रंथालय संसाधनांचा जास्तीत जास्त वापर करण्यासाठी भारत सरकार देशातील लोकांमध्ये वाचनाची सवय वाढवण्यास प्रयत्नशील आहे. नवीन शैक्षणिक धोरणाने सध्याच्या व्यवस्थेत काही मूलभूत बदल केले आहेत, आणि मुख्य ठळक वैशिष्ट्ये म्हणजे बहु-विद्याशाखीय विद्यापीठे आणि महाविद्यालये, प्रत्येक जिल्ह्यात किंवा त्याजवळ किमान एक, विद्यार्थ्यांच्या अभ्यासक्रमात सुधारणा करणे, अध्यापनशास्त्र, मूल्यमापन आणि विद्यार्थ्यांच्या वर्धित ज्ञानासाठी समर्थन, सक्रिय शिक्षण अनुभव, उत्कृष्ट समवयस्क-पुनरावलोकन केलेल्या संशोधन कार्यास आणि विद्यापीठे आणि महाविद्यालयांमध्ये प्रभावी अभ्यासासाठी समर्थन देण्यासाठी राष्ट्रीय संशोधन प्रतिष्ठान स्थापन करणे

NEP 2020 चे ठळक मुद्दे खालीलप्रमाणे आहेत:

- पूर्व-प्राथमिक शाळा ते इयत्ता 12 पर्यंत शालेय शिक्षणाच्या सर्व स्तरांवर शिक्षणासाठी सार्वत्रिक प्रवेश.
- 3-6 वर्षे वयोगटातील सर्व मुलांसाठी अनिवार्य शिक्षण.
- अभ्यासक्रम विकास आणि नवीन शैक्षणिक पॅटर्न (5+3+3+4)
- मूलभूत साक्षरता आणि संख्याशास्त्रावर राष्ट्रीय मिशनची स्थापना.
- इयत्ता 8 पर्यंत आणि त्यापुढील शिक्षणाचे माध्यम मातृभाषा, स्थानिक भाषा, प्रादेशिक भाषा असेल.
- वार्षिक मूल्यमापन - बोर्ड परीक्षा वर्षातून दोनदा, एक मुख्य परीक्षा आणि इच्छा असल्यास सुधारणेसाठी.
- नवीन राष्ट्रीय मूल्यमापन केंद्र, पारख (परफॉर्मन्स असेसमेंट), रिव्ह्यू आणि अॅनालिसिस ऑफ नॉलेज फॉर समग्र डेव्हलपमेंट) ची स्थापना.
- समान आणि सर्वसमावेशक शिक्षण - सामाजिक आणि आर्थिकदृष्ट्या वंचित गटांवर (SEDGs) विशेष भर.
- वंचित प्रदेश आणि गटांसाठी स्वतंत्र लिंग समावेश निधी आणि विशेष शिक्षण क्षेत्र.
- शिक्षकांच्या भरतीसाठी मजबूत आणि पारदर्शक प्रक्रिया आणि गुणवत्तेवर आधारित कामगिरी.
- सर्व संसाधनांच्या वाटणीसाठी शाळा संकुल आणि क्लस्टर्सची स्थापना.
- राज्य शाळा मानक प्राधिकरण (SSSA) ची स्थापना.
- शालेय आणि उच्च शिक्षण प्रणालीमध्ये व्यावसायिक शिक्षणाचे प्रदर्शन.
- एकाधिक प्रवेश/निर्गमन पर्यायांसह समग्र बहुविद्याशाखीय शिक्षण प्रणाली.
- NTA HEI मध्ये प्रवेशासाठी सामायिक प्रवेश परीक्षा देणार.
- शैक्षणिक बँक ऑफ क्रेडिटची स्थापना.
- बहुविद्याशाखीय शिक्षण आणि संशोधन विद्यापीठे (MERUs) स्थापन करणे.
- संशोधन आणि विकासासाठी राष्ट्रीय संशोधन प्रतिष्ठान.
- भारतीय उच्च शिक्षण आयोग (HECI) स्थापन करणे - मानक सेटिंगसाठी स्वतंत्र संस्थांसह - सामान्य शिक्षण परिषद; निधी-उच्च शिक्षण अनुदान परिषद (HEGC); मान्यता- राष्ट्रीय मान्यता परिषद (एनएसी); आणि नियमन- राष्ट्रीय उच्च शिक्षण नियामक परिषद (NHERC).
- खुल्या आणि दूरस्थ शिक्षणासाठी केंद्राचा विस्तार.
- शिक्षणाचे आंतरराष्ट्रीयीकरण.

- व्यावसायिक शिक्षण हा उच्च शिक्षण व्यवस्थेचा अविभाज्य भाग असेल. स्टॅंड-अलोन टेक्निकल युनिव्हर्सिटी, हेल्थ सायन्स युनिव्हर्सिटी, कायदेशीर आणि कृषी विद्यापीठे किंवा या किंवा इतर क्षेत्रातील संस्था, बहु-विषय संस्था बनण्याचे उद्दिष्ट ठेवतील.
- एकात्मिक शिक्षक शिक्षणाची चार वर्षांची पदवी - बॅचलर ऑफ एज्युकेशन.
- मार्गदर्शनासाठी राष्ट्रीय मिशनची स्थापना करणे.
- एकूणच अध्यापन आणि शिक्षण वाढवण्यासाठी तंत्रज्ञानाच्या वापरावर विचारांची मुक्त देवाणघेवाण करण्यासाठी एक व्यासपीठ म्हणून राष्ट्रीय शैक्षणिक तंत्रज्ञान मंच (NETF) ची निर्मिती.
- उच्च शिक्षणाचे व्यापारीकरण थांबवण्यासाठी प्रतिबंधात्मक उपाय.
- ऑडिट आणि प्रकटीकरणाच्या सर्व शिक्षण संस्थेचे मानकीकरण.
- शिक्षण क्षेत्रातील सार्वजनिक गुंतवणूक वाढवण्यासाठी केंद्र आणि राज्यांचे संयुक्त सहकार्य.
- गुणवत्तापूर्ण शिक्षणावर सर्वांगीण लक्ष केंद्रित करण्यासाठी समन्वय सुनिश्चित करण्यासाठी केंद्रीय शिक्षण सल्लागार मंडळाचे बळकटीकरण.

नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 नुसार ग्रंथालये :

ज्ञानाच्या बाबतीत जगामध्ये झपाट्याने बदल होत आहे. बिग डेटा ,मशीन लर्निंग ,कृत्रिम बुद्धिमत्ता यासारख्या विज्ञानाच्या आणि तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रामधील वेगाने होत असलेल्या विकासामुळे जगभर्यातील अकुशल कामे आता माणसा ऐवजी यंत्रे करित आहे. त्याच वेळी गणित,संगणक विज्ञान आणि डेटा विज्ञान ,विज्ञान, समाजशास्त्र आणि मानवशास्त्र यांच्यातील यातील कुशल कर्मचाऱ्यांची वाढती मागणी असेल. हवामान बदलाबरोबर ,वाढते प्रदूषण कमी होणारे नैसर्गिक स्रोत , मेडिकल शास्त्र याची माहिती ग्रंथालयात असणे गरजेचे आहे. भारत विकसित देश होण्याकडे वाटचाल करित असत्याना ग्रंथालये समृद्ध असणे गरजेचे आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 नुसार, भारत सरकार ग्रंथालयांना प्रोत्साहन देईल याची खात्री करेल. त्याचे बांधकाम, विकासाचे उद्दिष्ट पूर्ण करण्यासाठी योग्य कर्मचारी, सर्वांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी विद्यमान ग्रंथालय सुविधा वाढवणे, देशभरातील वाचक संख्या वाढवून ग्रंथालये समृद्ध करण्यावर राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये भर दिला आहे. त्यात

आकर्षक शिक्षण साहित्याचा विकास :

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 नुसार, सर्व स्तरावरील विद्यार्थ्यांसाठी सर्व स्थानिक आणि भारतीय भाषांमध्ये मानक सामग्रीसह पुस्तके विकसित करणे आवश्यक आहे. शासकीय, सार्वजनिक आणि खाजगी क्षेत्रातील दोन्ही संस्था, पुस्तकांचा दर्जा आणि आकर्षकता सुधारण्यासाठी धोरणात्मकपणे काम करतील.

शाळा/सार्वजनिक ग्रंथालयांमध्ये पुस्तकांची उपलब्धता आणि सुलभता सुनिश्चित करा :

सर्वांना पुस्तकांची उपलब्धता आणि सुलभता सुनिश्चित करण्यासाठी भारत सरकार शाळा आणि सार्वजनिक ग्रंथालयांमध्ये पुस्तके मोठ्या प्रमाणावर उपलब्ध करून देण्यावर भर देईल.

देशभरात वाचनाच्या सवयीला प्रोत्साहन :

देशभरातील वाचकसंख्या वाढवण्यासाठी सार्वजनिक आणि शालेय ग्रंथालये मोठ्या प्रमाणात वाढवली

जातील. अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाने सार्वजनिक ग्रंथालयांचे बळकटीकरण आणि आधुनिकीकरण करावे लागेल.

गावातील शाळा/सार्वजनिक ग्रंथालयांमध्ये आयसीटीचा वापर :

वापरकर्ता समुदाय आणि विद्यार्थ्यांना अधिक चांगल्या प्रकारे सेवा देण्यासाठी विशेषतः खेड्यांमध्ये शाळा नसलेल्या वेळेत, येत्या काही वर्षांत ICT सुसज्ज शाळा/सार्वजनिक ग्रंथालयांची स्थापना केली जाईल. वाचनाची सवय वाढवण्यासाठी बुक क्लबची सुविधा विकसित केली जाईल.

उच्च शिक्षण प्रणालींसाठी ग्रंथालय संग्रह मजबूत करणे :

शैक्षणिक ग्रंथालये ही संस्थांचे हृदय आहेत आणि भारत सरकार पुस्तके, नियतकालिके आणि इतर शिक्षण आणि अध्यापन साहित्य यासारख्या वाचन साहित्याची संख्या वाढविली जाईल

प्रौढ शिक्षणासाठी सार्वजनिक वाचनालयाच्या जागा:

प्रौढ शिक्षण आणि शिक्षणात स्वारस्य असलेल्या सर्वांना आजीवन शिक्षण प्रक्रिया सुनिश्चित करण्यासाठी भारत सरकार योग्य पायाभूत सुविधा उपलब्ध करून देण्यावर काम करेल. सार्वजनिक वाचनालयाच्या जागांचा उपयोग प्रौढ शिक्षणासाठी, वाचन विकास आणि इतर उपक्रमांसाठी सामुदायिक सहभाग आणि कौशल्य विकासासाठी केला जाईल.

ग्रंथालय कर्मचाऱ्यांसाठी योग्य निरंतर शिक्षण तयार करा :

सरकार ग्रंथालय कर्मचाऱ्यांसाठी स्वीकारार्ह करिअर मार्गांना प्रोत्साहन देईल आणि देशभरातील सर्व प्रकारच्या वाचकांच्या गरजा पूर्ण करणे, विद्यमान ग्रंथालय सुविधा निर्माण करणे, विकसित करणे, वाढवणे आणि त्यांचे उद्दिष्ट पूर्ण करण्यासाठी योग्य कर्मचारी वर्ग सुनिश्चित करेल.

निष्कर्ष :

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 हे शिक्षण व्यवस्थेच्या सध्याच्या परिस्थितीमध्ये उल्लेखनीय बदल आणि गुणवत्तापूर्ण शिक्षण सुनिश्चित करण्यासाठी, भविष्यातील नियोजन आयोगात सुनिश्चित केले आहे असे दिसते. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 हे शिक्षण पध्दतीतील येणारे येणाऱ्या बदलांसह, सर्वांगीण बनवण्यासाठी आणि आत्मनिर्भर भारतासाठी मजबूत पाया तयार करण्यासाठी एक तात्विक मार्गदर्शन प्रदान करत आहे. 21 व्या शतकातील हे पहिले शैक्षणिक धोरण आहे ज्याने 34 वर्षांचे राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 1986 मागे टाकले आहे. NEP 2020 हे परिवर्तनात्मक सुधारणांच्या मार्गाने मोकळे झाले आहे आणि ते पाच परस्परावलंबी पायाभूत स्तंभांवर बांधले गेले आहे. प्रवेश, समानता, गुणवत्ता आणि परवडणारी क्षमता. या अभ्यासातून ग्रंथालयाचा विकास उत्कृष्ट शैक्षणिक संसाधनांचे केंद्र म्हणून निदर्शनास येईल. या लेखात भारत सरकारच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 ची गरज आणि हेतू चांगल्या प्रकारे समजून घेण्यासाठी ग्रंथालयातील नवकल्पना आणि शिक्षण प्रणालीच्या कल्पना देखील एकत्र आणत आहे. नवीन धोरणातील बदल स्वीकारून आत्मनिर्भर ग्रंथालये उभी करूयात . एक भारत एक ग्रंथालय सक्षम करू यात शंका नाही

संदर्भ सूची :

- Aggarwal, J.C (2022). Education policy in India, New Delhi: Shipra Publication 2022
- Dr. Bhojar, Anil (2017) : Public Library Services in Tribal Areas, Aurangabad ,
- Granthalay aani Mahitishastra Prabodhani, First Edition,2017.
- Ministry of Education ,Government of India 2022

